

Психологічна безпека освітнього середовища

Психологічна безпека в сім'ї та школі – одна з умов, за якої формується готовність справлятися з труднощами у відкритому життєвому просторі та за якої людина розкриває свій потенціал творця. Вона – процесуальний продукт системної роботи команди стратегів-професіоналів, які зважають на кризу цінностей та враховують нові виклики глобальної індустрії. Про її важливість та виклики сучасного суспільства розмірковує кандидат психологічних наук, доцент Людмила Смольська.

Магія середовища

На питання, що станеться з хорошим учнем, який потрапив у погану школу (клас), - відповідь очевидна: відбудеться асиміляція, гра на пониження. Лише в окремих випадках виникне спроба боротьби або перехід до іншої школи. Поставимо питання інакше: як зміниться ситуація, коли в хороший клас хорошої школи потрапить негативний персонаж на тимчасове або постійне місце навчання? Очевидно, середовище відреагує покращенням – пошуком підходів та методів адаптувати людину до культури даної спільноти – до її цінностей, традицій та вимог. Саме такою буде реакція оптимального освітнього середовища, і є велика ймовірність, що так званий «негативний персонаж» в умовах психологічної безпеки - розуміння, інтересу, підтримки, допомоги - почне змінюватись на краще. Отже, середовище поглинає в себе тих, хто в нього потрапляє, надаючи йому своїх характеристик. А ми говоримо про компетентність, професіоналізм педагога як суб'єкта діяльності, тоді як в більшій мірі слід дбати про командний професіоналізм, про його здатність моделювати та системно структурувати освітнє середовище безпеки та процвітання.

Сьогодні системний підхід у покращенні освіти теоретично не є чимось новим, але нам потрібно розуміти, як практично діяти на рівні конкретної школи, тобто, як «мислити глобально, а діяти локально». Розуміння, що освітні ефекти не можуть спрацьовувати через лінійне старання окремого вчителя, окремого учня – вже дає ознаки: все більше замість «освітній процес» вживається термін «освітній простір», який передбачає пропорційно кількісний та якісний взаємовплив усіх його учасників; значущість змісту та джерел інформації, в тому числі стихійної; неефективність вертикальних рольових відносин тощо.

Важливість навчально-виховного середовища важко переоцінити. Воно визначає щоденне відчуття «мій світ», емоційні стани, енергію, не кажучи вже про цінності й інтелектуальний розвиток. Це стартовий майданчик для подальшого руху у відкритому інформаційно-життєвому просторі, в якому стихія і невизначеність мають в собі творчий та руйнівний ресурс одночасно, залежно від психологічних настанов та діяльнісних навичок, набутих у школі.

Ефекти «вурдалака»

Психологічна безпека є фундаментальним критерієм функціональності навчально-виховного середовища. Маємо великі підстави приділити цьому критерію посилену увагу.

По-перше, нам потрібно відмовитись від подвійного стандарту та замовчування проблем, які вказують на психологічну небезпеку, що спіткає наших дітей та молодь.

По-друге, тотальна криза, експансія інформаційної індустрії стають реальними загрозами психологічній безпеці – спотворюються наші природні потреби в інтересі та творчості, в живому спілкуванні, в проявах турботи, що веде до незворотних людських втрат. Бездушна індустрія за умов відсутності загальнодержавних запобіжно-захисних заходів та локально професійних стратегій щодо психологічної безпеки перетворює людей на невротиків, зомбованих споживачів, ламаючи в них механізм саморегуляції, тобто здатність відчувати та уникати загрози, бажання й можливість відновлюватись і розвиватись. Такими легко управляти, таких легко знищувати. Схема проста: спочатку люди потерпають психологічно від браку уваги, інтересу до себе, любові, відчуття власної значущості та успіху – як наслідок: пригнічення, самотності, безпорадності, низька самооцінка або сильне стійке напруження, що проявляється в агресивності. Потім людей «розраджують» в убивчий спосіб, підсовуючи предмети залежності. А далі вони самі себе ліквідують – їм ще в цьому допомагає оточення тех травмованих людей, а значить таких, що не можуть діяти стратегічно.

Картина «в стилі Респіна»

Психогенність залежностей, підвищеного травматизму, суїциду, криміналу, фатальних хвороб – беззаперечний науковий факт. У нас катастрофічна ситуація з психологічною безпекою в суспільстві. Ось цьому доказ – українська статистика.

- 1) Алкоголізм. Майже 40% українських підлітків 14-18 років регулярно вживають спиртні напої. Вживання пива в Україні серед підлітків за останні п'ять років зросло вдвічі.
- 2) Тютюнопаління. Україна є другою країною у світі (після Чилі), де у віці 13-15 років курять понад 30% юнаків і дівчат; серед молоді курить 45% хлопців і 35% дівчат.
- 3) Наркозалежність. Від 8% до 26% наших дітей 13-16 років пробували наркотики хоча б один раз.
- 4) Ранні статеві стосунки, інфікування. 33% хлопців і 43% дівчат мали перший сексуальний досвід в 11-14 років. Дівчата, які швидко втратили невинність, зчиняють самогубства в три рази частіше, ніж з інших причин. Україна - друга в Європі за темпами розповсюдження СНІДу серед людей у віці 14-20 років.
- 5) Самогубство. Найбільшу кількість самогубств чинять діти віком до 14 років. Україна – в десятці країн-лідерів із суїциду.
- 6) Аборт. Школярки в Україні роблять 2 тисячі абортів щороку.
- 7) Розлучення. 62% розлучень в Україні припадає на молоді сім'ї. Найпоширеніша причина (43%) — подружня зрада. Сімейні конфлікти спричиняють 60-80% суїцидів.
- 8) Азартні ігри. До 24% гемблінг-залежних здійснюють спробу самогубства. Відсоток самогубств серед їхніх дружин в три рази вищий за відсоток серед загального населення.
- 9) Насильство. В Україні від психологічного чи фізичного насильства в сім'ї страждає майже 60% дітей у віці від 2 до 14 років.
- 10) Корупція. В 2016 році серед європейських країн Україна за корумпованістю посіла ганебне перше місце. Основна причина стійкості корупції — це бажання паразитувати меншості та слабкості (морально-психологічна, духовна, енергетична) більшості.

Усі виховувались і навчались в такому середовищі, в результаті якого одні стали неробами й злочинцями, інші – пасивною слабиною.

Медіа-пастка

У цьому переліку не згадується, яку небезпеку становить для дітей Інтернет, чікими засобами відбувається програмування дитячої психіки; втягування її в обтяжливі психологічні та протиправні обставини аж до завдання непоправної шкоди та спричинення смерті. Жертвами економічних кіберзлочинців, садистів, психопатів, педофілів стають не тільки діти з так званих неблагополучних сімей – сини й дочки нормальних батьків потрапляють на гачок віртуалу не в меншій мірі. Виходить, ніхто не може бути застрахований? Стихія вирує?

Приголомшлива новина грудня 2016: 16-річна школярка з Маріуполя вистрибнула з вікна багатоповерхівки, виконуючи завдання модератора сайту, що вже накоїв біди в Росії, забравши життя десятків школярів. Правоохоронні органи ведуть слідство, в тому числі, з'ясовуючи у батьків, чим вони займалися, поки дитина страждала – вона систематично наносила собі тілесні пошкодження, що було попередніми завданнями модератора-убивці. Однокласники бачили замкненість та депресивність дівчини, сліди ушкоджень на її тілі, що для дорослих мало бути сигналами душевного травмування дівчини. Коли ще можна було зарадити, ніхто не цікавився нею, ніхто не відреагував, ніхто не допоміг.

Це екстремальний випадок. Та ситуація набагато страшніша – ми навіть не уявляємо, скільки і чим займаються діти в Інтернеті, в тому числі в школі. Наслідки цих «занять» для психіки та долі дітей, можливо, ще більш руйнівні, ніж від традиційної колись догматичної школи з її контролем та авторитаризмом, зате з книжками та гуртками після уроків

Проблем тут одразу три:

- психологічна небезпека не завжди є очевидною; тим паче її замовчують навіть у кричущих випадках;
- через свою часто зовнішню безсимптомність небезпека не розпізнається й не ліквідується;

- жертвами можуть стати майже будь-які наші діти (в розвинених країнах діє система захисту дітей від руйнівних медіа-впливів).

Це все про нас

За даними Національної спілки сімейних асоціацій Росії (ці дослідження актуальні і для України) неповнолітні за рік проводять у середньому:

- 1400 годин в медіа просторі;
- 850 годин – під наглядом педагогів;
- 154 години часу бадьорості (неспання) - з батьками;

Це переконлива пропорція: медіа стихія управляє психікою не лише дітей, а і їхніх батьків, які замість якісного проведення часу з дітьми ізолюються в своєму екрані, позбавляючи дітей дорогоцінної уваги та подаючи дурний приклад.

У середньому сучасний школяр витрачає понад 6 годин на день на контакти з медіа.

Телебачення та відео з Інтернету давно замінило підліткам книжки:

- У середньому на 1 годину телетрансляцій доводиться 4,2 сцени насильства та еротики;
- Кожні 15 хвилин глядач українського телебачення бачить на екрані акт агресії, насильства або еротичну сцену;
- У багатьох фільмах образи злочинців і вбивць романтизуються - персонажі показані як цілком нормальні і навіть привабливі люди ("Бригада", "Брат", "Леон-кілер", «Фізрук» та багато інших).

Приклад Німеччини

Наше телебачення на багатьох доступних каналах демонструє в будь-який час передачі, рекламні ролики, художні фільми, які спотворюють етапність та поступовість психосексуального розвитку дитини у співвідношенні з цінностями любові, ніжності, романтики. Інтернет взагалі для наших дітей та молоді – суцільна небезпека: підсаджує на дармовину (можна не читати, не думати, не творити, не розв'язувати задач); формує невибагливого зомбі-споживача, якому віртуал заміняє реальні життєві напруження та виклики.

Для прикладу: в Німеччині всі канали, що могли би становити «особливу» цікавість, включаючи еротiku, кримінал, жахи, тріллери – всі вони передбачають вікові обмеження, тому закодовані й персонально платні. Діти не мають до них доступу не тільки в мережі – у них на це просто не відведено часу.

За законом Німеччини діти до 14 років не повинні перебувати без нагляду батьків або уповноважених дорослих. Крім того, німецька школа, як і інші західні школи, все більше переходить на школу повного дня, в якій дозвілля дітей структуроване фізкультурою, спортом, мистецтвом, дослідженнями, навчанням, цікавими соціальними проектами, екскурсіями, читанням художньої та наукової літератури. Бібліотеки в Німеччині працюють на повну.

Взагалі, в західних країнах величезну увагу приділяють мистецькому вихованню та читацьким смакам. Це розвиває душу, формує цінності й створює надійні психічні ресурси. Батьки проводять з дітьми багато часу разом, відгукуючись на психологічні потреби дитини. Цьому вчить соціальна інституція батьківства (робота психологів, вихователів, соціальних педагогів).

Так історично складалось довгий час, що над нами нависали небезпеки, підточуючи наші фізичні та духовні ресурси. Попри це, психологічна безпека поки що не стала предметом професійного навчання та критерієм визначення якості освіти й педагогічного професіоналізму.

«Заграниця» нам допоможе?

Чомусь безпекою наших дітей стали займатись іноземці. Вже не перший рік мусується тема сімейного насильства. У 2013 році на іноземні кошти під проект було створено правозахисний центр «Ла Страда Україна».

Національна дитяча «гаряча лінія» працює за номером 0 800 500 225 (безкоштовно зі стаціонарних та мобільних телефонів) по буднях з 12.00 до 17.00. Це національна інституція, де будь-яка дитина має можливість бути вислуханою, почутою, отримати пораду. Тут дітям надаються психологічні консультації, допомога у зверненні до відповідальних органів на місцях. Дорослим також надаються психологічні та юридичні консультації стосовно відстоювання прав дітей.

У 2013 р. на дитячу «гарячу лінію» надійшло 18 575 дзвінків, з них 92,9% від дітей, 7,1% – від дорослих стосовно дитячих питань. Діяльність «гарячої лінії» із захисту прав дитини відповідає положенням міжнародних документів, зокрема, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Ст.13 цієї Конвенції носить назву «Лінії допомоги»: «Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для заохочення й підтримки створення інформаційних служб, зокрема, служб телефонної допомоги або допомоги в мережі Інтернет для надання порад абонентам, навіть конфіденційно або з належним урахуванням анонімності».

Основні питання, з яких надаються консультації на Національній «гарячій лінії» з захисту прав дітей є наступними:

1. Насильство та жорстоке поводження з дітьми (в сім'ї, у школі, на вулиці, в громадських місцях) – фізичне, економічне, психологічне, сексуальне, булінг, кібербулінг.

2. Будь-яка експлуатація та дискримінація дітей.

1) Сімейні проблеми.

2) Конфлікти з однолітками.

3) Конфлікти в освітньому закладі (з вчителями, викладачами, дирекцією навчального закладу; відмова у пільгах на навчання тощо).

4) Будь-які психологічні та фізичні проблеми неповнолітніх.

5) Соціальний захист прав дитини та опікунство.

Закордонні меценати допомагають нам та нашим дітям збагнути, які в нас жахливі небезпеки. Навіщо їм це?

Страшна статистика, так звані профілактичні ролики, бесіди, передачі та новини – лише підсилюють небезпеку.

Про це не прийнято говорити, але комусь дуже потрібно, щоб ми були в суцільному негативі. У результаті ми, зневірені, благословляємо своїх дітей вчитись за межами України, що, як багатьом здається, рятуватиме їх від тотальної небезпеки на рідній землі.

60 тис. наших студентів у 2015 році поїхали вчитись в польські виші, 25 тис. - у німецькі. Опитування 2016 року аналітичного центру CEDOS свідчить: 65% українців у віці 14-35 років хочуть виїхати за кордон тимчасово або назавжди. Вони так і говорять: ми рятуємо своє майбутнє.

Що робити для безпеки та процвітання?

Негативна інформація про нас, про наше середовище, про потенційні та вже проявлені небезпеки робить нас ще слабшими. Психологічна безпека є протилежністю психотравмуванню. Вона добре уявляється в осередках турботи, допитливості, творчості. Тому, моделювати нову українську освіту та нову соціальну культуру потрібно з кращих зразків та колективної творчості професіоналів.

Творче освітнє середовище сприяє вільному розвитку та особистісній активності усіх його учасників. Воно є збагаченим ідеями, ресурсним й відкритим - з одного боку; структурованим і організованим навколо благодійної місії та відповідних цілей – з іншого. Тут все прозоро й доброзичливо. Замість контролю, обмежень, покарань – допомога та сприяння успіху.

Насправді в усіх нас – духовна природа бути творцями та турбуватись про світ і один про одного. Щоб ця природа проявилась, потрібна психологічна безпека, а не безпечність; турбота, а не стурбованість.

Турбота творців завжди співчутлива і діяльнісна, в той час як стурбованість споживачів чи пасивних виконавців - у невдоволенні, неконструктивній напрузі та звинуваченнях. Психологічна безпека в творчому освітньому середовищі являє собою умову та здатність:

- 1) збереження саморегулятивних механізмів психіки людини;
- 2) підтримки та розвитку творчої взаємодії людини із середовищем, що передбачає рольову гнучкість та об'єднання в цілісне динамічне утворення «ми»;
- 3) здатність та бажання людини відчувати й проявляти турботу на основі запитаного та надаваного зворотного зв'язку.

Рекомендації для підвищення психологічної безпеки освітнього середовища:

1. Потрібно створювати доброзичливий, з місією турботи, мікроклімат в педагогічно-учнівському колективі школи, застосовуючи педагогіку серця. Як це робити, підкажуть самі діти, батьки, колеги, яких люблять учні; підкаже досвід найкращих закордонних систем.
2. Потрібно вивчати й творчо застосовувати методи позитивної психології в навчанні та вихованні – проводити шкільні методичні об'єднання та педради, присвячені цим методам.
3. Слід залучати до активності всіх без виключення учасників освітнього простору в проектну діяльність, метою якої є покращення світу.
4. Доцільно інститутам післядипломної освіти організувати постійно діючий семінар з вивчення та створення педагогами оптимальних моделей творчого освітнього середовища з пріоритетом турботи для безпеки та процвітання.
5. Варто створити «Школу позитивного батьківства» для всіх батьків – при пологових будинках, поліклініках, дитячих садках, школах.

Психологічна безпека не виключає стимульних викликів та проблем – вона їх навіть передбачає. У процесі труднощів, що долаються, поповнюються наші енергетичні запаси, покращується наша самоідентичність. Нам вкрай потрібно бути стратегами, щоб спільно й методично приймати виклики, справлятися з ними, спираючись на наші унікальні середовищні ресурси.

Людмила Смольська, доцент каф. педагогіки, психології та корекційної освіти РОІППО, кандидат психологічних наук, Освітня політика.